

שער ג: יום הכפורים

ערב יו"כ

א. כפרות

בערב יום כפור נוהגים בקהלות אשכנז לקחת תרנגול לזכר ותרנגולת לנקבה (ולמעוברת תרנגול ותרנגולת) לכפרות ואומרים: זה (או זאת) חליפתי זה תמורת זה כפרתי וכו' (רמ"א או או"ח סי' תרה, מרדכי סוף יומא)^א.

הטעם: זכר לשעיר לעזאזל שהכהן הגדול התוודה עליו על כל עוונות בני ישראל ונשלח המדברה לארץ גזירה (ויקרא ט"ז כב), אך בכדי שלא יהיה נראה כקרבן וכמקריב קדשים בחוץ נמנעו לקחת לכפרות בהמה והשתמשו בתרנגול שאינו ראוי להקרבה (לבוש או"ח תרה).

ועוד, שהתרנגול מצוי בבית יותר מכל בהמה ועוף (רא"ש סוף מס' יומא).

ועוד, לוקחים תרנגול כי הוא נקרא גבר שכן אמרו (יומא כ): מאי קריאת הגבר - - - ר' שילא אמר: קרא תרנגולא (רא"ש שם).

ב. צדקה

יש מקומות שנוהגים, בערב יו"כ בשעת מנחה, להעמיד קערות צדקה בכניסה לבית הכנסת, או על שלחן שקוראים

א לדעת המחבר (שם) יש להמנע מן המנהג מחשש דרכי האמורי (ב"י שם), ויש שלקחו מטעם זה לכפרות זרעונים, ראה רש"י שבת פא: ד"ה האי פרפיסא בשם תשובת הגאונים, לדעת הלבוש ניתן לקחת דגים, ויש שלקחו עציץ עם זרע או נטע, כי האדם עץ השדה (ילק"מ עמ' 20 בשם קהלת שלמה הנובר), הח"א מייעץ לקיים המנהג בכסף (כלל קמד סעי' ד).

עליו בתורה, והבאים למנחה נותנים בהן צדקה (מט"א סי' תרז סע' ג).

הטעם: ע"ש שאמרו (ב"ב י.) "כל צדקה וחסד שישראל עושין בעולם הזה (עושים) שלום גדול ופרקליטין גדולים בין ישראל לאביהן שבשמים", ובערב יו"כ זקוקים לפרקליטים גדולים, "ותשובה ותפילה וצדקה מעבירין את רוע הגזירה" (תפילת מוסף של ר"ה ויו"כ), ומצינו (ב"ב סס) שרבן יוחנן בן זכאי לקח מבן אחותו סכום כסף לצרכי צדקה בערב יו"כ.

ג. סליחות

בערב יו"כ נוהגים לקצר באמירת הסליחות בבוקר ואומרים את הפיוט משיח צדקן רק עד הרחמים והסליחות ופעם אחת בלבד וידוי (מהרי"ל עמ' שיב, מנהגים דף כב, ב"י סי' תרב ותרד).

הטעם: שאין אומרים בסליחות (של עריו"כ) את הפיוטים א"ל רחום שמך, עננו ה' עננו, ומי שענה לאברהם אבינו, משום שבערב יאמרו סליחות אלו בתפילת ערבית (הגהות למנהגים שם).

הטעם: שאומרים בעריו"כ וידוי פעם אחת בלבד: משום שמתוודים במנחה ובמעריב (הרוקח סי' ריד).

ד. למנצח ומזמור לתודה

נוהגים שאין אומרים למנצח יענך ומזמור לתודה בערב יו"כ (רמ"א סי' תרד סע' ב).

הטעם: אין אומרים למנצח משום שנאמר בו "יענך ה' ביום צרה" ועריו"כ הוא יום שמצוה להרבות בו בסעודה ולכן אינו יום צרה, ומזמור לתודה אין אומרים משום שלא היו מקריבים ביום זה קרבן תודה מפני שאי אפשר לאכול בשרו יום ולילה (ח"א כלל קמד ס"ק ד).

ה. כיסנים

יש נוהגים לאכול כיסנים ממולאים בשר (קרעפליך בלעז) בערב יו"כ, הושענא רבה ופורים (מטעמים דכ"ו).

הטעם: בערב יו"כ (וכן בפורים והו"ר) מרבים באכילה כמו ביו"ט אך מותרים במלאכה, היינו היום הוא מקצת יו"ט, או יו"ט מכוסה (באתכסיא ולא באתגליא), לפיכך אוכלים בו מאכל שיש בו בשר, שהרי דרשו חז"ל ושמחת בחגיך (דברים ט"ז, יד) אין שמחה אלא בבשר (פסחים קט.), אבל הבשר מכוסה בבצק (מטעמים דכ"ו).

ו. מלקות, הפנים לצפון

יש נוהגים ללקות ל"ט מלקות בבית הכנסת בערב יו"כ אחר מנחה, "שמתוך כך יתן אל לבו לשוב מעבירות שבידו" (אור"ח סי' תרו סע' ו)² והלוקה פניו לצפון ואחוריו לדרום (רמ"א שם).

הטעם: "שעיקר חטא האדם הוא מחמת ממון, וכתב (איוב ל"ז כב) מצפון זהב יאתה, ע"כ מכניע עצמו לאותו צד, להודיע שמשם בא לו החטא" (ט"ז שם סק"ד).

ז. ברכת הבנים

"נהגו שהאב והאם מברכים את בניהם טרם לכתם לבית הכנסת, ומעתרים בברכה זו ג"כ שיחתמו לחיים טובים ושיהיה לבם נכון ביראת ה'"³ (מט"א סי' תריט סק"ב).

הטעם: כדי לעורר הבנים והבנות שילכו בדרך טובים, "כי בעת

ב לשון הטור (שם) "ונוהגין באשכנז שכל הקהל לוקין ארבעים בבית הכנסת", והעיר המג"א שהכוונה ל"ט מלקות, (ארבעים חסר אחת – מכות כב.), והאר"י היה לוקה רק ארבע מלקות, ורבים נהגו שלא ללקות כיון שמחזיקים את היום ליו"ט (כה"ח סי' תרו אות מ).

ג ראה נוסח הברכה בח"א כלל קמד אות יט.

ההיא מורך בלבם מאימת הדין והדברים עושים רושם ונכנסים ללב" (שם).

ח. בגד לבן

ביום הכיפורים נוהגים ללבוש בגדים לבנים וכן חלוק לבן (קיטל בלעז)¹ (רמ"א או"ח סי' תרי סע' ד)^ה.

הטעם: על מלאכי השרת נאמר (יחזקאל ט' יא) האיש לבוש הבדים, וביוה"כ ישראל דומים למלאכים¹ (רמ"א שם).

ועוד, הקיטל הדומה לתכריכי המת בא להזכיר את יום המיתה "כדי שיהא לבו נכנע וחרד" (דרכי משה סי' תרי אות ה).

ועוד, לסמל כפרה, כנאמר (ישעיה א' יח) אם יהיו חטאיכם כשנים כשלג ילבינו (פר"ח סי' תקפא בשם מהרש"ל)².

ט. נר זכרון

יש נוהגים להדליק בערב יו"כ בבית או בבית הכנסת נר עבור כל איש במשפחה (רמ"א סי' תרי סע' ד)^ה.

ד מן הגרמנית = KITTEL מעיל. ויש שקוראים את הבגדים הלבנים "סרגנס" כי "סארג" בגרמנית הוא ארון מתים, כלומר לבוש של המת, וי"א מלשון "זרג" בצרפתית, מין בד קל שממנו היו מכינים את התכריכים (ילק"מ עמ' 17).
ה ויש נוהגים ללבוש בגד לבן אף בראש השנה (מ"ב סי' תקפא ס"ק כה). ויש מקומות שרק הנשים לובשות בגדים לבנים בר"ה (שע"ת שם ס"ק טו), כמו כן מחליפים בערב ר"ה את הפרוכת שעל ארון הקודש לפרוכת לבנה, וכן את מעילי ספרי התורה והמפות על הבימה ועל העמוד של הש"ץ, ויש מקומות שאף לפני המתפללים (ילק"מ עמ' 17).

ו "ראה סמאל (=שטן) שלא נמצא בהם חטא ביוה"כ אמר לפניו: רבוש"ע יש לך עם אחד בארץ כמלאכי השרת בשמים, מה מלאכי השרת יחיפי רגל כך ישראל" (פרד"א פר' מה). יו"כ מכונה בשיחת חסידים "היום הקדוש" (ילק"מ עמ' 143).

ז יש נוהגים שביו"כ ראשון אחרי הנשואים אין לובשים בגד לבן (שערי הלו"מ סי' רנג) הטעם: כיון שכבר לבש בגד לבן (קיטל) בעת החופה (שם). לגבי האבל בשנה הראשונה ישנם חלוקי מנהגים אם לובש בגד לבן, ראה ט"ז סי' תרי סק"ג וא"ר שם, ועייני פני ברוך סי' כט סע' ה.

ח ויש נוהגים שרק נשואים מדליקים (מ"ב שם ס"ק יא), ויש שמדליקים גם נר נשמה "לאביו ולאמו שמתו" (רמ"א שם בשם הכלבו).

שער ג: יום הכפורים

שפט

הטעם: משום שביום כיפור ירד משה רבינו ע"ה מהר סיני עם התורה^ט, שנמשלה לנר^י, לפיכך מדליקים ביום זה נר (מג"א שם סק"ג).

ועוד, "כתיב באגדה שכל המדליק נר בבית הכנסת מזלו מתגבר, ומביא ראייה מאבי שאול שהדליק נר בביה"כ ויצא ממנו שאול שהיה מלך"^{יא} (א"ח דין ערב יו"כ דף קד).

ועוד, "לפי שצריכים לראות בספר כל היום וכל הלילה בדברי תחנונים שאינם שגורים וידועים שלא מן הכתב, וזולת זה לא יראו לקרות בלילה" (שם).

ועוד, "להבדיל על אותו האור במוצאי היום, שצריך להבדיל על אור ששבת" (שם).

ועוד, ע"ש שאמרו (תנחומא ויקרא פר' אמור פיס יז) "אמרתי לכם ויקחו אליך שמן זית זן" (שמות כ"ז כ) אור שלכם איני צריך אלא בשביל לשמור נפשותיכם, שנמשלה הנפש בנר^{יב}, ולכך נהגו להדליק נרות ביום כיפור" (מחזור ויטרי עמ' 373).

י. נרות בבית הכנסת

ביום הכפורים נוהגים להרבות בנרות בבית הכנסת (או"ח סי' תרי סע' ד).

הטעם: מצינו במסכת שבת (ק"ט.) א"ל ריש גלותא לרב המנונא מאי דכתיב (ישעיה כ"ח יג) לקדוש ה' מכובד? א"ל זה יוה"כ שאין בו לא אכילה ולא שתיה, אמרה תורה כבדהו בכסות נקיה "ונרות הוה ג"כ כבוד היום" (ט"ז או"ח סי' תרי ס"ק ב).

ועוד, נאמר (ישעיה כ"ד טו) על כן באורים כבדו ה' ותרגמו יוב"ע

ט ראה רש"י שמות ל"ג יא ד"ה ושב אל המחנה.

י כי נר מצוה ותורה אור (משלי י' כג).

יא ראה ויק"ר פר' ט פיס' ב.

יב נר ה' נשמת אדם (משלי כ' כז).

פנסיא יקרו ה', לפיכך מכבדים את יום הכפורים בנרות = פנסיא (ערוה"ש סי' תרי ס"ק ג, מ"ב סי' תרי ס"ק ט).

כל נדרי וערבית

יא. כל נדרי

בתחילת תפילות יום כפור לפני מעריב נוהגים לומר תפילת כל נדרי (או"ח סי' תריט סע' א).

הטעם: ע"ש שאמרו (נדריים כג): "הרוצה שלא יתקיימו נדריו כל השנה יעמוד בראש השנה ויאמר כל נדר שאני עתיד לידור יהא בטל", ומשום שביו"כ באים לביה"כ יותר אנשים מאשר בר"ה תיקנו לומר נוסח זה של התרת נדריים ביו"כ (שבה"ל סי' שיז)^א.

יב. קודם שקיעה

נוהגים להקדים באמירת כל נדרי לפני שקיעת החמה, בעוד יום (רמ"א סי' תריט סע' א).

הטעם: משום שאין מפירים נדריים בשבת ויו"ט^ב (מג"א שם ס"ק ה).

א ומשום שמקורו בבל נהגו לאומרו בארמית, כדי שיבינו כולם, לפי מנהג איטליה הוא נאמר בעברית. מנהג אמירת כל נידרי נזכר לראשונה בתשובות הגאונים ובסדר רע"ג, ורבינו תם תיקן לומר "מיו"כ זה עד יו"כ הבא" במקום "מיו"כ שעבר עד יו"כ זה", שהיה נהוג עד ימיו (ספר הישר לר"ת חלק החידושים מהד' שלזינגר, סי' ק, וראה רא"ש יומא כח). יש שהנהיגו לומר שני הנוסחים (שבה"ל סי' שיו, ערוגות הבושם מהד' אורבך עמ' 476, הע' 43, אוצר דו"מ עמ' 180).

ב אלא אם הם לצורך השבת ויו"ט, ראה או"ח סי' שמא סע' א. וע"ע כה"ח אות כה הכותב להקל כיון שאין מדובר בנדריים ממש אלא בחשש נדריים, וכן כתב הלוי במקור חיים ח"ד פרק ריח.

שער ג: יום הכפורים

שצא

יג. בעטיפת טלית

"מנהג פשוט בכל תפוצות ישראל שמתפללים בטלית בליל יום הכפורים" (בה"ט סי' תריט סק"ד)^ג.

הטעם: כדי להדמות למלאכים לובשי לבנים (אלף למטה שם אות יב בשם הב"ח).

ועוד, ע"ש שאמרו (ר"ה יז): "הקב"ה נתעטף בציצית כש"ץ והרגיל למשה רבינו ע"ה י"ג מדות", לפיכך הש"ץ היה מתעטף בליל יו"כ בטלית כיון שאומרים בו י"ג מדות, "ומאחר שהש"ץ התעטף, ראו בני הקהל צורך להתעטף גם הם בטליותיהם" (מחזור גולדשמידט עמ' כח)^ד.

יד. בשלשה

נוהגים לצרף שני אנשים לש"ץ שעומדים מימינו ומשמאלו בשעת אמירת כל נדרי (אר"ח סי' תריט סע' ד)^ה.

הטעם: משום שהתרת נדרים בשלשה (מנהגים לר"י טירנא דכ"ג)^ו.

ועוד, לצורך התרת התפילה עם העבריינים (לבוש סי' תריט).
ועוד, מצד הדין בכל תענית צבור יש להעמיד שני אנשים לצדו של הש"ץ (אר"ח סי' תקסו סע' ז), נלמד ממלחמת עמלק שנאמר (שמות י"ז, יב) ואהרן וחור תמכו בידיו מזה אחד ומזה אחד, מכאן אמרו אין פוחתין משלשה בני אדם עוברין לפני התיבה בתענית צבור (מכילתא, מסכתא דעמלק פ"א), אבל מטעמים שונים אין נוהגים כך בכל ת"צ אלא רק ביוה"כ, ורק בתפילה ראשונה "שאין בנו כח להעמיד שלשה יחד כל היום אצל החזן" (לבוש שם).

ג ויש מקומות שאין מתעטפים בטלית (לבוש ב"ח וט"ז שם), ויש שנוהגים שהש"ץ לבדו מתעטף (רוקח סי' ריח, תשב"ץ סי' קלב).

ד ראה מהרי"ל עמ' רנט.

ה "ועכשיו המנהג שעומדים עד אחר ברכו" (מ"ב שם).

ו יו"ד סי' רכח סע' א.

טו. הוצאת ס"ת

נוהגים שבשעת אמירת כל נדרי עומדים שני אנשים מחשובי הקהל ליד הש"ץ וספרי תורה בידיהם (ערוה"ש סי' תריט ס"ק ו, אוצר דו"מ עמ' 180)^ז.

הטעם: משום שביום הכפורים ניתנו לוחות אחרונים, ונתבשרו בני ישראל שנסלח להם עוון העגל, לכן אוחזים בכניסת היום בס"ת (זיו המנהגים עמ' קצה).

טז. על דעת המקום

לפני כל נדרי הש"ץ אומר "על דעת המקום ועל דעת הקהל בישיבה של מעלה ובישיבה של מטה אנו מתירים להתפלל עם העבריינים" (מחזור).

הטעם: משום שבי"כ באים לבית הכנסת עוברי עבירה יותר משאר ימות השנה, וכן אמרו (כריתות ו): כל תענית שאין בה מפושעי ישראל אינה תענית, שהרי חלבנה ריחה רע ומנאה הכתוב עם סממני הקטורת (אוצר דו"מ עמ' 180)^ח.

יז. שלש פעמים

נוהגים שהש"ץ אומר בליל יוה"כ שלש פעמים כל נדרי, ובכל

ז יש מקומות שלפני אמירת כל נדרי מקיפים עם ס"ת את הבימה ואומרים הפסוק אור זרוע לצדיק וכו' (תהלים צ"ז יא) (אוצר דו"מ שם). לפי הטור (שם) מוציאים ס"ת אחד והש"ץ מחזיקו, והשכנה"ג (שם) כותב: נוהגין להוציא שלשה ס"ת, ויש נוהגין שבעה, ויש נוהגין כל ס"ת שבהיכל, ונראה שהנוהגים להוציא ג' ס"ת כנגד כל נדרי ג' פעמים, אי נמי דומיא דהתרת נדרים בג', והנוהגים ז' כנגד ז' פעמים ה' הוא האלהים, והנוהגים להוציא כל ס"ת חוששין לפגם הנשאים בהיכל, ומיהו אם לא הוציאו אלא אחד או שלא הוציאו מכל וכל אין בכך כלום.

ח ראה רש"י שמות ל"ג יא ד"ה ושב אל המחנה.

ט הנוסח הונהג ע"י מהר"ם מרוטנבורג כלפי אנשים שהטילו עליהם נידוי או חרם, ואסור היה לצרפם למנין, אך לכבוד יוה"כ התירו להתפלל אתם (מחזור גולדשמידט מבוא עמ' כח).

שער ג: יום הכפורים

שצג

פעם הוא מגביה קולו והקהל אומר אתו בלחש (רמ"א או"ח סי' תריט סע' א).

הטעם: האמירה ג' פעמים היא משום דין התרת נדרים כשהחכם מתיר הוא אומר שלש פעמים מותר לך¹ (מחצית השקל שם סק"ו).

ועוד, על הקהל לומר עם הש"ץ כדי לבטל נדרים לעתיד, לפיכך הש"ץ מגביה קולו בכל פעם כדי לעורר את הקהל ומי שלא שמע בפעם הראשונה ישמע בפעם השניה או השלישית ויאמר אתו² (הרא"ש בסוף נדרים בשם ר"ת, מחצית השקל שם).

ועוד, הקהל אומר עם הש"ץ כדי להתיר לו נדריו, כי אין הוא יכול להתיר לעצמו (הגהות מנהגים הל' יו"כ אות קנה דכ"ג).

יח. בשכמל"ו

נוהגים לומר "ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד" ביום הכפורים בקול רם (או"ח סי' תריט סע' ב).

הטעם: ע"ש האגדה (דב"ר ב, לו) ששבח זה משה רבינו שמע מפיו מלאכי השרת, "למה הדבר דומה? לאחד שגנב קוזמין (= תכשיט) מתוך פלטין של מלך נתנה לו לאשתו ואמר לה אל תתקשטי בה בפרהסיה אלא בתוך ביתך, אבל ביוה"כ שהם נקיים כמלאכי השרת הם אומרים אותו בפרהסיה" (טור או"ח תריט).

יט. מי בשמים

יש נוהגים שביום כפור מריחים מי בשמים (מ"ב סי' תריב ס"ק יח).

הטעם: כדי למלא מנין מאה ברכות³ (שם).

¹ יו"ד הלכות נדרים סי' רכח סע' ג.

² יא וראה לבוש או"ח סי' תריט ומרדכי יומא אות תשכו.

³ יד חייב אדם לברך מאה ברכות בכל יום (מנחות מג).

שחרית ומוסף

כ. שעשה לי כל צרכי

יש נוהגים שאין מברכים ביו"כ (ובתשעה באב) ברכת שעשה לי כל צרכי בברכות השחר (שיורי ברכה לחיד"א סי' מו סק"ד)^א.

הטעם: הואיל וברכה זו תוקנה על נעילת הנעלים^ב, לכן ביום שאין נועלים נעלים אין לברך (כה"ח סי' מו אות מט בשם שער הכוונות להאר"י).

ועוד יש טעם על דרך הקבלה (פע"ח שער הכוונות פ"א).

כא. נעריצך – כתר

בנוסח אשכנז וספרד נוהגים לומר ביום כפור בכל התפילות ביום קדושת מוסף "נעריצך ונקדישך" או "כתר יתנו לך" (מהרי"ל עמ' שמג)¹².

הטעם: משום שבה נאמר "ממקומו הוא יפן ברחמים", וביום זה אנו זקוקים ביותר לרחמים (לבוש סי' תרכ)²².

כב. אחת ואחת

בסדר העבודה במוסף יוה"כ אומרים, כדרך שהיה מונה הכהן הגדול את ההזאות בבית המקדש, אחת; אחת ואחת; אחת ושתיים וכו', ולא כדרך שמונים: אחת שתיים שלש (משנה יומא נג, מחזור).

א וכ"כ כה"ח לר"ח פלאגי סי' י אות יח, ובלוח א"י כתב "רבים אין מברכים שעשה לי כל צרכי".

ב ברכות ס: וכתב האבודרהם (עמ' מא) שטעם הברכה שכל זמן שהאדם יחף אינו יכול לצאת לעשות צרכיו וצרכי ביתו.

10 וכן במנהגי מהרא"ק עמ' לז, מנהגי וורמייזא לר"ל קירכום עמ' רעז, מנהגים דף כד, הרוקח סי' רטז.

22 ראה מט"מ סי' תתעב, מג"א סי' תקפב סק"ח.

הטעם: משום שהכה"ג היה מונה את ההזאה הראשונה עם כל שבע ההזאות האחרות, כדי שלא יטעה בהזאות (יומא שם) שתהא לו שהות בינתים לתת לבו למנין שלא יטעה (רש"י שם) ג. ועוד, "אמר קרא (ויקרא ט"ז יד) ולפני הכפורת יזה, שאין ת"ל יזה, ומה ת"ל יזה? לימד על הזאה ראשונה שצריכה מנין עם כל אחת ואחת" (יומא שם) ג.

כג. אנא השם

בתפילת מוסף של יוה"כ בסדר העבודה אומרים "אנא השם" ולא אדני, כפי שרגילים לומר בכל התפילות ובהמשך "מכל חטאתיכם לפני ה'" אומרים בשם אדנות (משנה יומא פ"ו מ"ב, מחזור).

הטעם: משום שזו תפילת כהן גדול ביוה"כ, והוא היה אומר במקום זה את השם המפורש, אבל "מכל חטאתיכם לפני ה'" אומרים בשם אדנות כרגיל, משום שזה לשון הכתוב (ויקרא ט"ז ה) "אע"פ שהכהן הגדול גם אותו היה מבטא בשם המפורש" (תוי"ט יומא פ"ג מ"ח, מג"א סי' תרכא ס"ק ד, ט"ז שם ס"ק ב).

כד. אנא השם אנא בשם

בתפילת מוסף של יוה"כ בסדר העבודה בקטע "וכך היה אומר" אומרים בתחילה "אנא השם חטאתי" ובהמשך "אנא בשם כפר" (ירושלמי פ"ג ה"ז בשם ר' חגיגא, מחזורים, מהרי"ל עמ' שמה) ג.

הטעם: "כשמתחיל צריך שיאמר בה"א הקריאה (השם) שקורא להש"י בשמו כדי שיתודה לפניו, ובשניה שמבקש הכפרה

ג שמא ישכח וימנה הזייה ראשונה מכלל השבע (רמב"ם עבודת יו"כ פ"ג ה"ה).

ד וראה תו"ת ויקרא ט"ז אות נז.

ה עיין בטור סי' תרכא שדעת ר' סעדיה גאון לומר גם כאן "לפני השם", וראה ב"י וד"מ שם.

ו ראה קרבן העדה (ירושלמי שם) שיש מפרשים "ובשניה אומר בשם" בידוי השני.

אומר "בשם" רוצה לומר שבשם הזה יכפר כי הוא המקור לכל השמות" (תויר"ט יומא פ"ו מ"ב).¹

כה. **אנא השם בקול רם**

כאשר הש"ץ מגיע לסדר העבודה לקטע "אנא השם" מגביה קולו (מהרי"ל עמ' שמז).

הטעם: משום שמסופר במס' יומא כ. כשהיה כהן גדול אומר אנא השם היה קולו נשמע ביריחו (מהרי"ל שם).

כו. **כריעה ונפילת אפיים**

נוהגין ליפול על פניהם כשאומרים "והכהנים והעם" (בסדר העבודה במוסף של יו"כ) גם ב"עלינו לשבח", אבל הש"ץ אסור לעקור ממקומו בשעת התפילה כדי ליפול על פניו (רמ"א סי' תרכא סע' ד).²

"אבל כבר פשט המנהג שגם הש"ץ נופל על פניו" (לבוש שם).

"ונוהגין ליתן עוד שטענדר (=עמוד) לפניו, ובעבודה (של מוסף) מסלקין אותו השטענדר ואין עוקר רגליו" (פמ"ג מ"ז שם).
 "ושמש הכנסת מגביהו ומעמידו על רגליו בענין שלא יצטרך לעקור רגליו ממקומו" (מט"א ס"ק טו).

הטעם למנהג שנופלין על פניהם: משום זכר לכריעה ונפילת אפיים של הכהנים והעם שהיו במקדש (ד"מ סי' תרכא).

הטעם למנהג (המובא בלבוש) שאף הש"ץ נופל למרות עקירתו ממקומו באמצע שמו"ע: משום שסומכים על כך שהליכה מועטה אינה הפסק (ט"ז ס"ק ג).³

ז ראה טור סי' תרכא וב"י שם, מחזור גולדשמיד עמ' 440.
 ח התמינים וחלק מקהלות ספרד אינם כורעים כלל (מנהגי א"י עמ' קפו, מנהגי החיד"א ח"ב עמ' קנח, היכל עבוה"ש ח"ב עמ' רכו).
 ט ראה מג"א סי' ח ס"ק יז וט"ז שם ס"ק יא, רמ"א סי' קד סע' ג וט"ז שם, וע"ע שו"ת ציץ אליעזר ח"ט סי' כט.

שער ג: יום הכפורים

שצז

כז. כריעה ביוה"כ שחל בשבת

יש מקומות שאין כורעים בסדר העבודה כאשר יוה"כ חל בשבת (אשל אברהם סי' תרכא סע' ד).

הטעם: משום שהכריעה נראית כנפילת אפיים שאינה נוהגת בשבת, כמו שאין אומרים אבינו מלכנו ביוה"כ שחל בשבת (א"א שם).

כח. כריעה על בד

כאשר משתחוים בשעה שהש"ץ אומר "ואנחנו כורעים" בתפילת מוסף של ר"ה ויו"כ, וכן ב"עבודה" במוסף של יו"כ פורשים קודם בד או נייר ועליו משתחוים (שער הציון או"ח סי' קלא ס"ק מג').

הטעם: ע"ש שנאמר (ויקרא כ"ו א) ואבן משכית לא תתנו בארצכם להשתחוות עליה, לכן פורשים דבר מה להפריד מריצפת האבן (רמ"א או"ח סי' קלא סע' ח ובאה"ט שם ס"ק כב) ^כ.

כט. אין כאלהינו

נוהגים שאין אומרים אין כאלהינו ביום הכיפורים בסוף התפילה כבכל שבת ויו"ט (רמ"א או"ח סי' תרכב סע' א).

הטעם: תקנו לומר אין כאלהינו בשבת ויו"ט כדי להשלים ע"י פיוט זה מאה ברכות, במקום הברכות של שמו"ע שאין אומרים אותן בשבת ויו"ט^י, אבל ביוה"כ אומרים את הפיוט "אהללך בקול רם" בסוף שחרית של ש"ץ, שמזכירים בו את ברכות השמו"ע, וכן מוסיפים תפילת נעילה (הגהות לספר המנהגים מנהג יו"כ אות קסט, מט"מ סי' תתעז).

י ראה רמ"א או"ח סי' תרכא סע' ד.

יא לשון הרמ"א בשם המרדכי "יציעו שם עשבים כדי להפסיק בין הקרקע" וראה מג"א שם ס"ק כא.

יב ראה מדור ואני תפילתי שער שחרית.

מנחה ונעילה

ל. נגון קריאת התורה

במנחה של יו"כ נוהגים לקרוא בתורה פרשת עריות (ויקרא י"ח) בניגון של כל ימות השנה ולא בניגון של ימים נוראים (מנהגות וורמייזא עמ' קסו).

הטעם: על הפסוק (במדבר י"א ז) וישמע משה את העם בוכה למשפחותיו אמרו חז"ל (שבת קל.) על עסקי משפחותיו, שנאסר להם קרובות (רש"י שם), לכן אין קוראים פרשה זו בניגון של ימים נוראים, ניגון של עצבות וקדרות, כדי שלא יראה שגם אנו מצטערים ובוכים על אסורים אלה (אוצר כמ"י סי' לא סע' יא, מנהגי בית יעקב עמ' נג).

לא. ברכות ההפטרה

בברכות ההפטרה במנחה של יוה"כ חותמים בברכת מגן דוד, ואין אומרים את הברכה על התורה ועל העבודה, שבה מזכירים את היום (מחזור יוה"כ, מרדכי שבת פ"ב אות רפד בשם רבינו שמשון).

הטעם: משום שבשעת מנחה כבר הסתיימה עבודת היום ולכן אין לומר על התורה ועל העבודה (מט"מ סי' תתפ בשם מהרי"ל).^א

לב. וחתמנו

יש נוהגים שאין מכריזים לפני תפלת שמו"ע של נעילה: וחתמנו, כדרך שמכריזים ליעלה ויבא בראש חדש (לקוטי מהרי"ח ח"ג דף צד).

הטעם: משום שמכריזים אלא "בדבר שמעכב אף בדיעבד, כגון

א באגור (סי' תתקנד) מביא שני מנהגים: האחד בשם רב עמרם, ריב"א ואחרים לומר: על התורה, ומוסיף שבאשכנז אין אומרים.

שער ג: יום הכפורים

שצט

יעלה ויבוא בר"ח, מה שאין כן כאן שאם אמר בנעילה: כתבנו גם כן יצא" (לקוטי מהרי"ח שם)².

לג. נשיאת כפים

אין הכהנים נושאים כפים במנחה של יום הכפורים (או"ח סי' תרכב סע' ד).

הטעם: "משום מנחה דשאר ימות השנה דשכיח שכרות בעת ההיא" (מנהגים דף כד)³.

לד. נעילה

התפילה הרביעית ביום הכפורים נקראת תפילת נעילה (רמב"ם תפלה פ"א ה"ז, יומא פז:).

הטעם: משום שמתפללים אותה "בעת נעילת שערי שמים" (ירושלמי ברכות פ"ד ה"א) כלומר: "ננעלו שערי שמים בעד השמש ונסתרה לפי שאין מתפללין אותה אלא סמוך לשקיעת החמה" (רמב"ם שם).

ועוד, שמתפללים אותה "בעת נעילת שערי היכל" (ירושלמי שם) כלומר: שעדיין לא שקעה השמש, ואחרי הדלקת הנרות של בין הערביים עדיין יום (ב"י סי' תרכג)⁷.

לה. פתיחת הארון

נוהגים לפתוח את ארון הקודש בעת חזרת הש"ץ של תפילת נעילה עד סוף הקדיש (מנהגים דף כה, ד"מ סי' תרכג אות א).

הטעם: משום שתפילת נעילה "כנגד נעילת שערי ההיכל

ב אולם לפי אבודרהם (עמ' רפח) "מכריז שליח צבור לקהל לומר חתמנו לחיים" משום שלדעתו גם על אמירת על הניסים מכריזים (עמ' רא).

ג השתוי אינו נושא כפיו (או"ח סי' קכח סע' לה, ושם סי' קכט סע' א) אבל בתענית ציבור "שאיין בה נעילה הואיל ותפילת מנחה סמוך לשקיעת החמה היא דומה לנעילה, ואינה מתחלפת במנחה של שאר ימים, הלכך יש בה נשיאת כפים (שם).

ד ראה רש"י יומא פז:.

שבמקדש - - - כעבד הרוצה לצאת מבית המלך, וקודם שיצא הוא מבקש פרס ומנת המלך, ונועל השער אחריו" (לבוש סי' תרכג סעי' ב').^ה

לו. ה' הוא האלהים

עם סיום תפילת נעילה נוהגים לומר שבע פעמים ה' הוא האלהים (מחזור ויטרי עמ' 395).

הטעם: כנגד שבעה רקיעים משבחים לבורא שהוא למעלה מכולם, וכן מצינו אצל אליהו בהר הכרמל (מל"א י"ח לט) שבני ישראל הכריזו: ה' הוא האלהים, ה' הוא האלהים (תוספות ברכות לד. ד"ה אמר).

לז. תקיעה בשופר

נוהגים לתקוע בשופר במוצאי יום הכפורים אחרי תפילת נעילה (אר"ח סי' תרכג סעי' ו).

הטעם: מעין סימן לסילוק השכינה כנאמר (תהלים מ"ז ו) עלה אלהים בתרועה ה' בקול שופר (באה"ט שם ס"ק ו).

ועוד, זכר לתקיעות שופר של יובל שהיו ביום הכפורים^ו (שבה"ל סי' שכב בשם רבינו האי גאון, באה"ט שם).

ועוד, "להודיע שהוא לילה ויאכילו את בניהם שהתענו וגם להכין סעודת מוצאי יו"כ שהיא כעין יו"ט^ז, כמו שיסד הפיטון: אחר גמר מיצוי אכול בדצוי ורצוי" (תוס' שבת קיד: ד"ה ואמאי).

ועוד, לזכר עלייתו של משה רבינו להר סיני לקבל לוחות אחרונים. כי משה עלה בר"ח אלול וירד ביוה"כ וצוה לתקוע בשופר בעלייתו וירידתו (מט"מ סי' תתפח בשם פדר"א).

ה מדבריו נראה שהכוונה לפתוח הארון רק בחזרת הש"ץ (לקוטי מהרי"ח).
ו "שבעה רקיעים הן: שמים שמי שמים רקיע שחקים מעון זבול ערפל" (דבר פר' ב פיס' כג).

ז ויקרא כ"ה ט, ר"ה ל. רמב"ם שמיטה ויובל פ"י ה"י.

ח ראה תוס' שבת קיז: ד"ה אבל.

שער ג: יום הכפורים

תא

ועוד, להודיע כי נצטדקו בדין "וכן מנהג העולם כשחוזרים מערכי המלחמה ונצחו את שונאיהם חוזרים בחדוה ובתרועה" (מט"מ שם).

ועוד, ע"ש שאמרו במדרש^ט במוצאי יו"כ בת קול יוצאת ואומרת לך אכול בשמחה לחמך, ומפני שאין יו"ט זה (של מוצאי יו"כ) מפורסם^א עשו בו תקנה לפרסמו ולכך תוקעים (סמ"ג ל"ת סי' סט עמ' כד:).

ועוד, להכנעת היצר, הואיל ונתכפרו העוונות ביום הכפורים, בקשו לרמוז להזהר לבל יחטאו שוב (אלף המגן למט"א סי' תרכג סק"ג).

לח. תקיעה אחת או תשר"ת

מנהג א"י לתקוע במוצאי יום הכפורים תקיעת תשר"ת (תקיעה שברים תרועה תקיעה) (או"ח סי' תרכג סע' ו), והמנהג בגולה לתקוע תקיעה אחת בלבד (רמ"א שם, הפרדס סוף הל' יו"כ, ילק"מ עמ' 21).

הטעם לתקיעת תשר"ת: הואיל והתקיעה בשעה זו היא לזכר התקיעה של יובל, ושם תקעו תשר"ת (המנהגי הל' יו"כ סי' סט דף מט).

הטעם לתקיעה אחת: משום שהתקיעה באה לציין שמחה, שיוצאים זכאים בדין^ב, לכן יש לתקוע רק תקיעה אחת המביעה שמחה ונצחון^ג, ולא שברים ותרועה המזכירים גניחה ויללה (מנהגי א"י זק"ש סי' פו).

לט. לשנה הבאה בירושלים

נהוג לומר פעמיים בשנה "לשנה הבאה בירושלים" – בסיום סדר פסח ובמוצאי יום כיפור.

ט קהלת רבה (וילנה) פר' ט ד"ה א לך.
 י קהלת ט' י.
 יא ראה רמ"א סי' תרכד סע' ה.
 יב שבה"ל סי' שכב.
 יג ראה רמב"ן בדרשתו לראש השנה.

הטעם: ע"ש הפלוגתא בין ר' אליעזר ור' יהושע מתי ישראל נגאלים (ר"ה י"א.) לדעת ר"א בניסן נגאלו בתשרי עתידין להגאל, לדעת ר"י בניסן נגאלו בניסן עתידין להגאל (ספרא חדתא עמ' 171).

מ. הבדלה על נר ששבת

במוצאי יום כפור מבדילים על נר ששבת (היה דלוק במשך יו"כ) או על נר שנדלק ממנו (או"ח סי' תרכד סע' ד).

הטעם: מברכים על נר במוצאי יו"כ להודיע כי הבערת האש אסורה בו כמו שאר המלאכות האסורות ביוה"כ כמו בשבת, שנאמר בו (ויקרא ט"ז כט) וכל מלאכה לא תעשו, "לכך אין אנו מברכין אלא באור ששבת ממלאכת איסור להודיע כי מעתה מותר ליהנות ממנו ויאורו לאורו" (המנהיג הל' צום כפור סי' סט עמ' נ).